

R. Pyrozhyshyn, PhD Student
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

MERITS AND REMUNERATION OF EMPLOYEES OF REGIONAL AND CITY DIVISIONS OF NKGB-MSS IN THE TERNOPIL REGION, 1945–1948

The author of the article investigates the merits and remuneration of employees of the regional and city departments of the NKGB – MSS in the Ternopil region in the 1945–1948 on the basis of a considerable circle of historical sources and monographs. The author identifies the main type of remuneration for NKGB-MSS employees – gratitude announcement. The author of the article indicates the main type of remuneration for NKGB-MSS employees – the announcement of gratitude, and the main merit was the successful participation in the chekist-military operation. It was considered successful if it resulted in the killing or detention of a person or a group of people involved in a particular case. Often during such operations, various trophies were taken, such as assault rifles, guns, pistols, machine guns, grenades and ammunition. However, internal documentation of the OUN or UPA was of the greatest operational value, since the documents served as the basis for the development of new operational cases. The author notes that NKGB-MSS security officers, their families, and agents received compensation. To substantiate this thesis, the author provides two examples. After the death of a security official, the family of the deceased received a lump sum compensation of 3,000 rubles. A security agent received 2,000 rubles for the reconstruction of the house and manor buildings because during the chekist-military operation, the rebels hid in her house and set it on fire, and not only the house but also the manor buildings. The author allocates arms and money as a reward to separate unit. The author emphasizes the receipt of the prize weapon for two reasons: firstly, as a rare event, and secondly, as irresponsible act of the state security officers, since the TT combat weapon was presented to a minor schoolboy who had joined the military unit. The author of the article emphasizes that most of the cash prize was received only by fighters of fighter battalions, recruited agents and cadets of militant squadron. They earned cash prizes for successfully conducted chekist-military operations. The author of the article also notes the amount of cash prizes was from 250 to 500 rubles. The amount of remuneration often varied depending on the rank and significance of each individual operation.

Keywords: NKGB, MSS, merit, remuneration, compensation, chekist-military operation.

УДК 94(477)"1921/1939"М.Капустянський
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2020.145.13>

А. Сидоренко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВІЙСЬКОВО-ТЕОРЕТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛА М. КАПУСТЯНСЬКОГО (1920–1930-ТІ РР.)

Розглянуто військово-теоретичний доробок генерал-хорунжого Миколи Капустянського. Комплексно розкрито його концепцію Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., оцінки політичних режимів і ключових постатей доби Української революції. З'ясовано аналіз М. Капустянським бойових дій в 1919 р., порівнюються політичні риси керівництва УНР та ЗУНР, тактичні особливості Дієвої армії УНР та УГА. Досліджено його рефлексії доби козацьких війн, оцінки діяльності Б. Хмельницького. Визначено основні риси воєнної доктрини М. Капустянського.

Ключові слова: Микола Капустянський, військово-теоретична діяльність, Українська революція, козацтво, воєнна доктрина.

Українській військовій еміграції міжвоєнного періоду ХХ ст. була притаманною не лише робота з підготовки до подальшого продовження боротьби за відновлення державності, але й широка теоретична діяльність. Остання виражалася в написанні низки студій, присвячених як рефлексіям щодо Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., так і військовій справі загалом та її ролі в українській і світовій історіях, виданні фахової літератури, періодичних вісників, участі в роботі воєнно-наукових товариств. У зазначеному випадку варто виділити постать генерал-хорунжого Миколи Капустянського. Його військово-теоретична діяльність 1920–1930-х рр. представлена низкою праць, що охоплюють широкий спектр питань. Вони стосуються періоду Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., козацько-польських збройних протистоянь, аналізу військово-політичної ситуації поточного моменту та перспектив розбудови української воєнної доктрини. Варто зауважити, що у своїх працях М. Капустянський не обмежувався суто професійним аспектом. Вони визначалися глибоким історичним аналізом, володінням фактичним матеріалом, оцінками суспільно-політичних діячів. Окрім того, генерал-хорунжий був долучений до публікації низки періодичних і неперіодичних мілітарних видань української еміграції, співпрацював із відповідними організаціями.

Джерельною базою питання є праці М. Капустянського "Військове знання", "Модерна війна й наші завдання", "Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 р." та "Українська Збройна Сила й Українська національна революція", надруковані в 1920–1930-ті рр. Вони містять аналіз подій Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., козацьких війн та військово-політичних

особливостей міжвоєнного періоду ХХ ст. Історіографія проблеми представлена дослідженнями М. Ковальчука, І. Шандрівського, Я. Тинченка. Наприклад, у праці М. Ковальчука "Генерал Микола Капустянський: (1881–1969)" розглядаються ключові аспекти діяльності генерал-хорунжого в 1920–1930-ті рр., дослідження І. Шандрівського "Військово-політична та наукова діяльність Миколи Капустянського" фокусує увагу на його науковому доробку, а монографія Я. Тинченка "Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)" подає постать М. Капустянського в контексті вищого офіцерського складу Дієвої Армії УНР.

Відповідно, при підготовці статті передбачені такі завдання:

1. Комплексно з'ясувати основні концептуальні засади бачення М. Капустянським подій Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

2. Розкрити аналіз генерал-хорунжим козацько-польських збройних протистоянь, зокрема періоду Хмельниччини.

3. Визначити основні аспекти воєнної доктрини М. Капустянського.

Центральне місце у військово-теоретичній діяльності Миколи Капустянського займає його без перебільшення фундаментальна монографія "Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році". Її направленість значно ширша задекларованої теми, оскільки генерал-хорунжий аналізує у книзі як весь процес Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., так і дає оцінки режимам та провідним політичним постатям того часу. Перше видання праці вийшло у Львові в 1921 р., перевидання (з доповненнями) – в 1936–1937 рр. [6, с. 57, 71].

Розпочинаючи першу частину книги подіями початку весни 1918 р., основними кризовими чинниками М. Капустянський визначав наявність німецько-австрійських військ, що дедалі частіше втручалися у внутрішнє життя країни, та слабку політику Уряду УНР. Останній він характеризував украї негативно: "Уряд У.Ц.Р. на чолі з соціал-революціонерами, які не мали ґрунту на чисто хліборобській Україні, фактично не міг справитися з важкими вимогами моменту. Уряду Голубовича було не під силу: ні організувати державу, ні налагодити лад в ній, ні створити добру армію, ні задовольнити селянство яке прагнуло до власної земельки з законною печаткою до неї, ні, нарешті, виконати свої важкі обов'язки перед Центральними Державами" [3, с. 10]. Саме соціал-демократичному за своєю суттю керівництву УНР Капустянський протиставляв правоконсервативну опозицію в особі середніх і заможних хліборобських та власницьких кіл, які за прихильного нейтралітету німецько-австрійських військ обрали на своєму з'їзді Гетьмана Павла Скоропадського. При цьому він підкреслював відповідальність представників лівих сил за ці події: "Таким чином, соціалістичний уряд підписав умови з німцями, привів їх на Україну і дав їм векслі на смачний український хлібець, а платити по цих векселях взялися Гетьман Скоропадський та "їже з ним", себто буржуазія і хлібороби... Для соціалістичного уряду з Голубовичем на чолі, при даній ситуації, це був найкращий вихід. Вони ж одійшли спокійнесенько на бік і навіть самі прибрали бойову поставу опозиції. Мовляв, кашу заварили ми, але їстимете її ви, панове" [3, с. 10].

На відміну від періоду Центральної Ради, Гетьманат Павла Скоропадського М. Капустянський характеризував украї позитивно, зазначаючи його геополітичну важливість станом на момент 1918 р.: "Україна ходом подій мусіла зробитися головним осередком східного слов'янства та могутнім активним оплотом Європи проти большевизму" [3, с. 11]. Генерал-хорунжий підкреслював, що на тлі розрухи в Росії і відносної слабкості польського чинника, котрий лише починав відроджуватися, до Української Держави як острівця стабільності й порядку були звернені західноукраїнські землі, а в перспективі ж у її політичну орбіту потрапляли Дон, Кубань та Білорусь. М. Капустянський докладно проаналізував військову реформу П. Скоропадського і надав їй високу оцінку, особливо загострюючи увагу на структурі збройних сил та планах розбудови мережі військово-наукових закладів для підготовки відповідних кадрів; позитивно відгукувався про науково-освітню та культурну сфери. Розглядаючи найбільш контроверсійне у внутрішній політиці Гетьманату земельне питання та пов'язані з ним протистояння, генерал-хорунжий звинувачував у їх розпаленні великих власників із "Протофісу", окремих поміщицький елемент та радикально налаштованих українських соціалістів: "Гетьман не мав, як зазначено вище, досить активної підтримки з боку більшої частини наших українських соціалістичних кіл. Дехто з них прагнув за всяку ціну до всесвітньої революції, а Україна їх не цікавила – вона була лише як засіб. Ось характеристичний вислів одного з видатних діячів такого напрямку: "Перше соціалізм, а після націоналізм". Уряд гетьмана ступнево хитнувся вправо, гору взяли великі власники та торговельна аристократія – Протофіс. Вони повели реакційний курс, забули про селян і про вимоги життя на Україні. Найшлися між ними безглузді, міднолобі, зажерливі люди, особливо поляки-дідичі, які почали помсту над селянством за 17-й рік; вони бажали повернути всі свої збитки та втрати, а дехто ще й зі значним зиском. Послали на села карні відділи, до яких прислались авантюристи та злодії, і почалася вак-

ханалія... Правда, на селах ще лишався бандитський елемент з психікою "таваріща" 17-го року; алеж загал на селах був добрий і треба було боротися з злодіями, а не знущатися з мирного населення. Гетьман, бажаючи стримати цих "охоранників", оддавав різні гострі накази, але влада на місцях лише відписувалася" [3, с. 13]. Також М. Капустянський ставив у помилку Скоропадському переведення до резервів молодого старшинства, яке хоч було недостатньо підготовлене, а подекуди і надто революціонізоване, проте проукраїнські налаштоване. Саме це старшинство, на його думку, не залучене до розбудови збройних сил, спершу зайняло опозиційну Гетьману позицію, а згодом й узагалі склало ядро повстанського елементу. Чинниками до повалення Української Держави генерал-хорунжий визначав потужну агітацію більшовиків проти Скоропадського та його реформ, приховану агітацію Антанти проти німців, поразку четвертого союзу та, головне, принципову роль українських соціалістичних партій, які, замість спільної участі в розбудові країни, зайняли безапеляційну опозицію, нерідко взаємодіяли з більшовицькими силами та спричинили ухил Гетьмана до великих власницьких кіл, що лише загострило ситуацію [3, с. 14].

Аналізуючи прихід до влади Директорії, М. Капустянський підкреслював, що він стався на тлі украї несприятливих обставин. З північного напрямку без оголошення війни поступово насувалися більшовики, на півдні розташовувалися частини Антанти та Добровольчої армії, котрі були негативно налаштованими щодо України, західні ж землі перебували в стані війни з Польщею. За таких обставин першочергову роль мало відігравати ефективне військо, однак, на думку генерал-хорунжого, Директорія його просто не мала: "Більшість військових з'єднань виникла революційним шляхом і являла мало організовані дрібні тактичні одиниці зі своїми отаманами на чолі, що часто-густо дуже мало тямили у військовій справі. Багато кадрових старшин було зметено революційною бурею, розігнано і зникло з України. На поверхню виплило чимало авантюристів, отаманчиків, часом навіть і не старшин. Їх винесло на своїх плечах повстання. Лише частина старшинства була справжніми лицарями, що стали на захист своєї батьківщини... 8 корпусів, заснованих за гетьмана, в більшості зруйновано чи в значній мірі ослаблено. Усе поставання цих корпусів, що складалося, з різного припасу на 6 місяців, було майже знищено під час повстання. За гетьмана на українську службу пішло багато старшин Генерального штабу. На жаль, новий військовий міністр, він же й начальник Генерального штабу, генерал Осецький, як і уряд, з недовірою поставились до старшин Генерального штабу і витиснули цю інтелігентну військову силу з України, не пробуючи затримати її у себе і використати для організації та керування армією" [3, с. 20]. М. Капустянський як документальне підтвердження своїх слів наводить повний текст власної доповіді на ім'я головного отамана Симона Петлюри. У ній аналізується ситуація з противниками та характеризуються власні збройні сили, зокрема підкреслюється, що їхню більшість складають селяни й робітництво як ситуативний елемент, що були підняті на антигетьманське повстання, несуть завдяки пропаганді радикальні соціальні вимоги та фактично не мають якихось сталих державницьких устремлінь узагалі. Доповідь завершувалася таким висновком: "Отже, битися власними силами одночасно зі всіма цими супротивниками Україна, безумовно, не здолає... Головніший і найнебезпечніший ворог – большевики. З ними військо неохоче б'ється на фронті, oprіч того, в середині країни большевики мають багато прихильників, особливо серед робіт-

ників і селянської бідноти. Необхідно також взяти під увагу вмілу агітацію большевиків і малу свідомість та темноту нашого війська і народніх мас... Певна річ, ми можемо надіслати проти большевиків непохитні галицькі частини і при їх допомозі стримувати большевиків, але це треба робити негайно, бо через кілька днів це зробити може бути запізно. Але якими силами ми тоді будемо успішно боротися з Антантою, Польщею та ін.?.. Тому: або з большевиками проти Антанти, або з Антантою проти большевиків. Іншого виходу немає" [3, с. 24-25]. У межах співпраці з Антантою генерал-хорунжий пропонував такі домовленості: Україна мала взяти на себе зобов'язання щодо боротьби з більшовиками, а Антанта, зі свого боку, мала гарантувати долучення до Наддніпрянщини західноукраїнських земель, невтручання у внутрішні справи та вирішення майбутнього у вигляді самостійності чи конфедерації.

Описуючи розгортання військових дій до першої половини 1919 р., М. Капустянський підкреслював їхню особливу складність не лише зі стратегічного боку, а й із психологічного, оскільки єдності серед членів Директорії щодо протидії більшовикам не існувало, опір ворожій пропаганді був низький, а політика Антанти, на яку генерал-хорунжий покладав сподівання – нерозважливою: "Як відомо, антантські потуги, після поразки Німеччини, для "заспокоєння" слов'янського Сходу поділили між собою сферу впливів. Україна і Польща – сфера французьких впливів. Кавказ – англійських. Франція і мала в плані підпери політично, а як поведеться, то і стратегічно російські реставраційні групи для відновлення великої, неподільної імперії. Директорія, як речник і оборонець суверенності України була перешкодою до реалізації цих плянів і рішень Франції. Тому і важко було французьким політикам на Україні найти спільну мову з відпоручниками Директорії, особливо в перші місяці" [3, с. 30-31]. Детально розглядаючи військове протистояння з більшовицькими частинами, Капустянський невтішно констатував: "Європа не лише нам не допомогала і сама лякалася большевиків, а навіть наші останні запаси амуніції відбирала і лишала нас з голими руками" [3, с. 37].

Аналізуючи причини поразок української армії, генерал-хорунжий виділяв низку чинників. Зокрема, це були потужність більшовицьких сил та підтриманої Антантою Польщі; внутрішня невизначеність керівництва Директорії, серед якого одні були за союз із більшовиками, другі – за союз із Антантою, а треті взагалі за тотальну війну "проти всіх" на фоні зовнішньополітичної української ізоляції; відсутність повноцінної єдності між наддніпрянцями та галичанами; вплив партійних протистоянь на військо; моральний занепад селянства, яке швидко піддавалося агітації. Найбільшими ж недоліками Капустянський називав боротьбу на два фронти замість замирення з одним із противників та короткозору політику Антанти, що не зуміла оцінити роль України в боротьбі з більшовизмом [3, с. 41]. Досить промовистими є й характеристики, які генерал-хорунжий надав ключовим фігурам в армії. Наприклад, головного отамана С. Петлюру він називав центральною фігурою українського національного руху, проте відмічав сильний вплив на його рішення політичних партій; наказного отамана О. Осецького – гарним організатором, але позбавленим твердості відстоювати свою думку перед С. Петлюрою; начальника штабу А. Мельника – гарним організатором і чесним патріотом; помічника начальника штабу В. Тютюнника – кваліфікованим військовим, але надто різким та зухвалим; генерал-квартирмейстера В. Сінклера – чесним здібним старшиною, але іноді занадто обереж-

ним; командира Січових стрільців Є. Коновальця – авторитетним старшиною, але більше політиком і дипломатом, ніж військовиком; командира Запорізької групи полковника Сальського – дуже здібним та ініціативним, але не завжди стриманим; командира Волинської групи В. Петріва – хоробрим і відважним, проте іноді не завжди урівноваженим, із великими симпатіями до українських есерів [3, с. 42-45, 47-49].

Друга частина монографії М. Капустянського була присвячена контрнаступу Дієвої армії УНР та Проскурівської операції. Генерал-хорунжий всебічно аналізував співвідношення сил, хід її проведення (з деталізацією усіх трьох етапів), особливості стратегії як з української, так і з більшовицької сторони. Загострюючи увагу на відсутності єдності між наддніпрянцями та галичанами, він оцінював позитивно військову майстерність Чортківської офензиви, однак підкреслював, що вона зіграла злий жарт з Дієвою армією УНР, оскільки через відступ поляків і припинення їхнього натиску на більшовиків останні суттєво просунулися вперед [3, с. 75]. Підводячи підсумок Проскурівської операції, автор зазначав, що її неуспіх був викликаний ізолюваністю Дієвої армії та відсутністю постачання з-за кордону (передусім – критично малою кількістю набоїв, зброї, амуніції), слабкою мобілізацією населення, неефективною роботою державних органів. Генерал-хорунжий украй негативно відгукувався про вплив політичної складової на становище війська: "Бажання партій за всяку ціну втягнути армію в партійну боротьбу, що дуже шкідливо відбивалося на настрої нашого війська, як наприклад, відомий нашому громадянству епізод з замірами певних груп вчинити політичний переворот, який скінчився розстрілом от. Балбачана" [3, с. 102]. Усе ж, він надавав високу оцінку хоробрості та стійкості Дієвої армії.

У третій частині своєї праці М. Капустянський розглядав збройне протистояння в другій половині 1919 р. Він детально зупинявся на непростих українсько-польських переговорах, їх сприйнятті наддніпрянцями та галичанами. Ставлячись із розумінням до підозр останніх щодо замирення керівництва УНР з їх противником, генерал-хорунжий наголошував, що все ж таке замирення було життєво необхідним задля припинення війни на два фронти. Водночас він підкреслював, що якби політика Польщі була поступливішою, а Антанта уважніше ставилася до українського питання, то подальшого переходу УГА до співпраці з більшовиками не відбулося б [4, с. 17-18]. М. Капустянський зазначав, що галицька та наддніпрянська армії формувалися в різних умовах (австро-угорській та російській системах збройних сил відповідно), що наклало відбиток на відмінності в тактиці та специфіці ведення бою. До того ж, між ними не було єдності у визначенні основного ворога. Якщо для УГА таким ворогом була Польща, то керівництво Дієвої армії УНР цілком сприймало польський чинник як союзника, і навпаки – галичани розглядали можливість порозуміння з Добрармією чи навіть більшовиками, на що не могли пристати наддніпрянці [4, с. 25-28]. Також генерал-хорунжий вагоме місце відводив політичній складовій. Він досить неоднозначно ставився до складу Директорії, критикуючи, зокрема, Винниченка, "...який схилився все більше й більше до комуністичних ідей, під натиском Антанти відколосився від Директорії. Він вирушив на захід, щоб у холодочку затишного кабінету зорити за гарячими подіями на Україні і гостро, злісно-талановито їх критикувати, а також своїми творами підготовляти собі шляхи на советську Україну". Водночас генерал-хорунжий хвалив Петлюру за

керівництво військовими діями в умовах тотальної розрухи [4, с. 31]. Роботу уряду, що складався лише із представників соціал-демократів та есерів, М. Капустянський характеризував украї негативно: "Вони трималися за свої портфелі й владу, і не бажали співпраці з рештою українських партій та відомих національних діячів. Відсутність спільного національного фронту прикро позначалася як на самій працездатності уряду, так і на нашій справі... До армії цей уряд ставився невиразно; вона, в уяві декого з наших політичних діячів, була чинником другого порядку. Загалом він не міг, з різних причин, дотепно організувати владу на звільнених просторах, а головне – не напружував зусиль, щоб своєчасно забезпечити армію хоч одягом, харчами й ліками та дати їй ґрунт і засоби для важкої й упертої боротьби" [4, с. 32-33]. Віддаючи належне керівництву УНР за його роботу в украї непрості часи постійних бойових дій, генерал-хорунжий, усе ж, не сприймав його соціалістичних експериментів. При порівнянні наддніпрянських і галицьких політиків М. Капустянський явно симпатизував останнім за відсутність у них домінування ідеологічного чинника над національним та повагу до війська, підкреслював, що тамтешня інтелігенція "не мала утопічних мрій ошчасливити весь світ марою соц. революції, вона поставила собі реальне завдання – здобути власну державу й з'єднати її, як поведеться, зі старшим братом – Великою Україною", а селянство й робітництво, попри сумирність, було національно свідомим [4, с. 35].

Детально описуючи перебіг військових дій між Дієвою армією та більшовиками, автор залишив цікаві спостереження і щодо деяких лідерів Білого руху. Наприклад, генерал-хорунжий украї позитивно відгукувався щодо верховного правителя Сибіру адмірала Колчака, підкреслюючи прихильність того до ідеї самовизначення народів на теренах колишньої Російської імперії: "Адмірал Колчак був без сумніву талановитий моряк, чесний патріот, муж сильної волі, нестримної енергії і високих моральних якостей... Цікаво, що на посту командира Чорноморської фльоти в час революції і на початку більшевизму адмірал діяв у повному контакті з українськими організаціями і завжди числився з ними. Він охоче дав свою згоду на українізацію Чорноморської фльоти... Взагалі, Колчак користувався великою повагою в Чорноморській фльоті і в українського суспільства в Севастополі. За часів Центральної Ради делегати від фльоти і від наших українських організацій висували кандидатуру адмірала Колчака на пост морського міністра... На жаль, не адмірал Колчак був нашим безпосереднім сусідом. Може б тоді інакше стала справа в московсько-українських взаємовідносинах року 1919-го" [4, с. 86]. Інакше М. Капустянський характеризував командувача Добровольчої армії генерала Денікіна – віддаючи належне його військовим здібностям, зазначав, що "У питаннях національних він розбирався слабо і міряв їх дореволюційним масштабом (ідея єдиної неподільної Росії трактувалася ним прямолінійно і без жодних компромісів). Генерал Денікін і той уряд, що створився при ньому, у своїй зовнішній і внутрішній політиці набрав багато кардинальних помилок. Найбільша з них – була ворожість до українського національного руху. Ці помилки катастрофічно відбилися на його і наших справах, а також на загальних операціях на протибільшевицькому фронті" [4, с. 87]. Загалом, оцінюючи протистояння Білого руху з більшовиками, генерал-хорунжий підкреслював, що останні переграли єдністю та ефективною пропагандою, тоді як їх противник не був одноставним ні в організації повоєнного устрою Ро-

сії, ні в наданні гарантій новоутвореним національним державам, аби притягти їх на свій бік. До того ж, допомога Антанти навіть білогвардійцям не була одноставною: Франція вела власну політику, а Велика Британія намагалася використати ситуацію передусім у власних економічних інтересах [4, с. 93].

Підводячи загальний підсумок своєї монографії та відзначаючи героїзм українського війська, М. Капустянський основним негативним чинником вважав зовнішньополітичний – відсутність підтримки України з боку Антанти, великодержавна політика Денікіна та територіальні агресії Польщі (лідер якої, маршал Пілсудський, вважав для себе більш вигідним сусідством радянську владу, а не Україну та білу Росію) не дозволили створити єдиний антибільшовицький фронт. У розумінні ж внутрішньої політики генерал-хорунжий підкреслював помилковість відверто лівого курсу керівництва УНР. Можемо констатувати, що позиції М. Капустянського в оцінці Національно-визвольних змагань були виразно державницькими з явним правоконсервативним напрямом. Пріоритетним він бачив консолідуючий національний чинник, а не ідеологічну заангажованість, тверезо визначав противника та наголошував на небезпечності соціальних експериментів у політиці. Загалом праця генерал-хорунжого спричинила значне пошквдження та обговорення в середовищі української еміграції. Про неї схвально відгукувалися багато представників вищого офіцерського складу та письменник Є. Маланюк, однак критичні зауваги висловили С. Петлюра та полковник Генерального штабу Ю. Отмарштайн [8, с. 131, 138]. Широкий рівень дискусії передусім показав її глибину та актуальність.

Подій Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. М. Капустянський опосередковано торкався й у книзі "Українська Збройна Сила й Українська національна революція", що зачіпала проблему польсько-українського союзу в 1920 р. Його генерал-хорунжий розцінював украї негативно. Автор зазначав, що коли Дієва армія УНР фактично врятувала польське військо, затримавши наступ більшовиків у Східній Галичині та під Замостям, Польща у відповідь незабаром уклала з ними сепаратний мир, залишивши українського союзника напризволяще: "Поляки й червона Москва, порозумівшись між собою, любесенько поділили Українські Землі. Крім того, поляки дають приклад нечужої в історії зради; вони офіційно дозволяють червоному командуванню після замирення перекинути всі свої сили з польського фронту проти української армії і Врангеля. Скупчивши переважаючі сили, червоні скинули в море білих і витиснули наші війська за Збруч. Тут поляки обеззброїли свого спільника – Українську Армію і загнали її в табори, як полонених (єньцуф)" [5, с. 24-25]. Загалом у Капустянського можна простежити значний скепсис щодо перспектив дружніх польсько-українських взаємовідносин. Це можна пояснити тим, що він належав до керівництва ОУН, що постійно підкреслювала окупаційний характер польської влади на західноукраїнських землях, розкривала питання пацифікації та різко засуджувала пропольську орієнтацію керівника Державного центру УНР в екзилі А. Левицького [7, с. 152]. Отже, генерал-хорунжий зумів повністю висвітлити власне концептуальне бачення подій Української революції, надав оцінки її ключовим фігурам та державним режимам, комплексно дослідив причини поразки Національно-визвольних змагань.

У контексті студій М. Капустянського з історії України варто відзначити і його ґрунтовні розвідки стосовно

козацького періоду. Наприклад, на сторінках книги "Українська Збройна Сила й Українська національна революція" він детально розглядає період від Люблінської унії до 1654 р. Генерал-хорунжий досить критично розцінював політику Польщі, підкреслюючи, що її національна та релігійна експансія на українські терени знівелювала ідею утворення триєдиної польсько-литовсько-руської держави на взаємовигідних умовах і призвела до виникнення потужного спротиву, що згодом переріс у козацький рух. Порушуючи релігійне питання, М. Капустянський зазначав, що з часом на західноукраїнських землях греко-католики, які спершу розглядалися владою Речі Посполитої як інструмент посилення свого впливу, стали виразниками національних інтересів, так само, як на Наддніпрянщині носії православної віри в подальшому відділяли себе від асиміляції Московського царства (згодом – Російської імперії). Повертаючись до рефлексій генерал-хорунжого стосовно Української революції 1917–1921 рр., цікавим є його наступний роздум: "В часи визвольної боротьби ніхто не питав, – хто ти є: греко-католик чи православний, досить того, що ти є українець. Цей висновок необхідно взяти нам під розвагу. Ми можемо різнитися релігійно, бо таку спадщину лишила нам наша історія, але ворогувати на цьому тлі не маємо жадного права, бо це шкодить справі і допомагає нашим ворогам" [5, с. 5-6]. Він виразно ілюструє державницькі позиції автора.

Аналізуючи формування козацтва як масового руху, М. Капустянський підкреслював його соціальну неоднорідність та загострював увагу на національному чиннику, котрий об'єднував представників шляхти, духовенства, міщан та селян. Генерал-хорунжий виділяв, зокрема, постать гетьмана Петра Сагайдачного, підкреслюючи його військовий талант під час боротьби з турецькими наступами. Разом з тим він зазначав, що в взаємостосунках з польською владою П. Сагайдачний нерідко йшов на надмірний компроміс і підписував домовленості, які суттєво урізали права козаків [5, с. 10].

Позитивно характеризуючи лідерів низки козацьких повстань XVII ст., автор на перше місце ставив постать Богдана Хмельницького. Порівнюючи його з такими видатними представниками військового мистецтва, як Ганнібал, Олександр Македонський, Фрідріх Великий та Наполеон I, генерал-хорунжий виділяв низку стратегічних кроків гетьмана, котрі дозволили отримати йому перевагу над куди сильнішим супротивником. До цих кроків він відносив політичний (встановлення союзу з Кримським Ханатом та позитивного нейтралітету з Османською імперією, домовленості з польським королем, який перебував у конфлікті з магнатами, про принципово антимагнатський характер виступу), стратегічний (скупчення козацьких сил не на етнічних кордонах з Польщею, як це робили його попередники, а на Запоріжжі задля ефекту несподіванки, об'єднання з реєстровцями) та революційно-психологічний (пропаганда серед населення, підкреслення національного характеру повстання) аспекти [5, с. 15-16]. М. Капустянський детально розглядав основні військові дії Хмельницького, зокрема виділяючи бій під Пилявцями, зазначав, що після першого походу гетьмана той отримав міжнародне визнання і почав проводити повноцінну зовнішню політику. Особливу увагу генерал-хорунжий приділив стосункам Б. Хмельницького з Московським царством. Він наголошував, що за умов постійної ненадійності татар та відсутності повноцінних міжнародних союзників на той момент лише воно могло підтримати Гетьманщину. Капустянський стверджував, що козацько-московський

альянс передбачався виключно у військово-політичному плані без будь-яких приєднань, з кінцевою метою поділу територій Речі Посполитої: "Отже, Богдан Хмельницький стремів тимчасово об'єднатися з Московією для військово-політичних цілей, не маючи наміру в дальшому бути провінцією Москви" [5, с. 23]. Це показує високий рівень обізнаності автора в тогочасній історичній літературі. Загалом генерал-хорунжий проводив чітку вісь розвитку української державності від козацьких змагань і Гетьманщини до Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.

Окрім військово-історичних студій, М. Капустянський порушував і численні питання теоретичного характеру. Зокрема у праці "Українська Збройна Сила й Українська національна революція" він детально аналізував геополітичне становище 1920–1930-х рр. та перспективи продовження боротьби за відновлення державності. Розглядаючи СРСР та Польщу, до складу яких входили українські території, генерал-хорунжий надав їм розгорнуту характеристику. Наприклад, Польщу він визначав як державу, що отримала чимало преференцій внаслідок Першої світової війни (оскільки її політичні кола по суті співпрацювали як із четвертим союзом, так і з Антантою, а згодом заручилися цілковитою підтримкою останньої) в зовнішньополітичному та ресурсному розумінні, однак не зуміла їх ефективно використати і через це увійшла в стан економічної кризи, а її збройні сили були досить значними, але не готовими до тривалого протистояння за умов ведення сучасної війни. Автор гостро засуджував політику пацифікації та терору українського населення. Загалом його висновки щодо перспектив Польщі в умовах можливих військових дій були невтішними: "Тому назовні фасад польського державного будинку виглядає досить імпозантно, а її потужність здається поважною й цим шахує світ польська дипломатія, та, що імпонує угодовщині. Однак Польща лише виглядає міцною державою. У своїй дійсності вона має великі хиби, її загрожує небезпека, як з середини так і ззовні" [5, с. 29]. Основною загрозою для Польщі М. Капустянський вважав Німеччину. Він підкреслював, що ця країна, як набагато потужніша у військовому та економічному розумінні, може за однієї вдалої операції оточити Польщу із двох сторін й окупувати її корінні землі, на яких зосереджувалися основні стратегічні ресурси та столиця Варшава. Генерал-хорунжий наголошував на силі німецького чинника. На його думку, Польща у випадку війни СРСР з Німеччиною однозначно була приречена на крах та втрату значних територій (якщо не всієї державності взагалі), котру б із сторін вона не підтримала. Цьому посприє й обов'язковий вибух українських національних сил, украй вороже налаштованих внаслідок тривалого пригноблення [5, с. 33-34].

Аналізуючи військово-політичне становище СРСР, М. Капустянський підкреслював централізованість значеного державного утворення і безапеляційний догмат партійної вертикалі над усіма іншими владними установами. Згадуючи потужну індустріалізацію, що дозволила швидкими темпами наростити промисловість (зокрема військову), та колективізацію, що повела за собою знищення традиційного середнього хліборобського прошарку з подальшою пролетаризацією селянства, він розглядав їх як підготовку до подальших воєнних дій, зважаючи на більшовицьке прагнення до світової революції [5, с. 36]. Підкреслюючи "класовий" характер радянської боротьби, генерал-хорунжий припускав, що вищеописана політика буде здійснюватися шляхом створення підпільних ліворадикальних угруповань на

теренах європейських держав, щоб в згодом подати їх діяльність як "самоорганізацію" місцевого революційного елемента. Оцінюючи військову підготовку СРСР, М. Капустянський зазначав увагу на її ідеологічній складовій, тотальній милітаризації населення та розбудові ключових галузей збройних сил, зокрема авіаційної та хімічної. Водночас генерал-хорунжий підкреслював, що армія, збудована на політиці примусу й доносив за низької кількості достатньо підготовленого офіцерства, може бути ефективною проти Польщі чи Румунії, але заслабкою проти Німеччини. Зовнішню політику більшовиків він вбачав у підтримці різноманітних лівих рухів. Зокрема, генерал-хорунжий підкреслював, що після приходу до влади в Німеччині представників НСДАП й припинення німецько-радянської співпраці СРСР почав методичні ворожі акції проти них, сприяв перемозі у Франції ліворадикального "Народного фронту" та створення з його допомогою франко-радянського військово-політичного союзу [5, с. 42]. Також Капустянський наголошував на маскуванні ідеї світової революції позірним ситуативним квазіросійським патріотизмом, що допомогло більшовикам створити в певному середовищі білої еміграції рух "зміни віх".

Визначаючи шляхи можливої діяльності щодо відновлення української державності за вищезгаданих умов, генерал-хорунжий звертав увагу на поступове відродження національного руху на окупованих територіях, що не оминувало увагою польська та радянська сторони, підкреслював важливість підготовки вояцтва (як ветеранів Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., так і молодшого покоління) та консолідації еміграційних сил. При цьому М. Капустянський закликав дотримуватися нейтралітету і проводити боротьбу власними силами, не опираючись на будь-яких союзників. Він наголошував на необхідності формування ґрунтового матеріально-технічної бази та офіцерських кадрів нового зразку, котрі б орієнтувалися в стратегії сучасних бойових дій. М. Капустянський зазначав, що такі кадри можна створити серед української еміграції Канади та США [5, с. 48-50]. У зазначеному випадку варто уточнити контекст праці "Українська Збройна Сила й Українська національна революція", на сторінках якої генерал-хорунжий виклав усі ці думки. Річ у тім, що на момент її написання він вже був членом ПУН та керував Військовою референтурою. За дорученням полковника Є. Коновальця Капустянський у 1935–1936 рр. відвідав США та Канаду, де під час поїздки постійно спілкувався з українською еміграцією, проводив серед неї агітаційну діяльність та поширював промови, одна з яких і лягла в основу вищевказаної книги, написаної під час даної поїздки [8, с. 80-81]. Цим, відповідно, і пояснюється певна направленість тексту на адресу американського українства.

Низку теоретичних питань М. Капустянський підіймав і під час лекційної діяльності. Наприклад, у брошурі загального курсу військового вишколу "Військове знання" (ч. 1) він наголошував на імовірності масштабних бойових дій в недалекому майбутньому, зазначаючи, що причинами їх виникнення є повзуча політика класового протистояння з ідеєю світової революції, котра активно пропагується СРСР, а також серйозні економічні проблеми світового рівня. Для української еміграції можливе військово-протистояння є шансом на продовження боротьби за повернення державності, а значить, до нього треба всебічно готуватися [1, с. 4]. Автор підкреслював, що в умовах сучасних бойових дій ключову роль відіграє моральне налаштування війська, наводя-

чи в якості прикладу події польсько-української війни 1919 р., коли УГА завдяки потужному ентузіазму намагалася протистояти підкріпленій Антантою Польщі. Генерал-хорунжий зазначав важливість фактору загальної мобілізації населення, що веде за собою милітаризацію промисловості, економіки, відповідну пропаганду на державному рівні [1, с. 12]. Головна думка даної брошури – сучасна війна є комплексним явищем, із залученням мас та перебудовою всієї державної системи. Подібні тези звучать і в праці М. Капустянського "Модерна війна й наші завдання". Він, наприклад, виділяв статичний та динамічний види збройних протистоянь, коли за першого варіанту ухил йшов у військову техніку, роль якої відсувала людський фактор на задній план, а за другого – усе залежало від тактичної майстерності та підготовки вояцтва. Генерал-хорунжий підкреслював колосальну зростаючу роль авіації, котра дозволяла атакувати як техніку й флот противника, так і безпосередньо його територію. Визначаючи українську воєнну доктрину, М. Капустянський виділяв такі її чинники, як формування регулярних збройних частин, взаємодія з українським населенням на територіях Польщі та СРСР, створення тилкових баз у Європі та Північній Америці, проведення ефективної пропаганди [2, с. 9-10].

Варто зауважити, що військово-теоретичну діяльність генерал-хорунжий тісно поєднував з організаційною. Зокрема, він був одним із співзасновників журналу "Табір" та членом Воєнно-історичного товариства. У 1924–1929 рр. М. Капустянський керував українською громадою у Франції, у межах роботи якої видав курс лекцій "Військове знання". Значну кількість матеріалів милітарної тематики генерал-хорунжий опублікував як військовий референт ПУН. Сюди варто віднести його доповіді "Військова справа", Військова політика України", "Справа інтервенції", лекційний курс "Загальний курс військового вишколу", редакційну роботу в журналах "За збройну Україну" та "Війна і техніка" [6, с. 58-71]. Можна стверджувати, що генерал-хорунжий Микола Капустянський був одним з провідних теоретиків української військової еміграції міжвоєнного періоду ХХ ст.

Отже, спираючись на поставлені завдання, можна дійти наступних висновків:

1. Національно-визвольні змагання 1917–1921 рр. М. Капустянський розглядав із державницьких позицій. Він оцінював негативно діяльність лівих партій, котрі були представлені в урядах Центральної Ради та Директорії за їхні соціальні експерименти, вищість ідеологічного чинника над національним, закидав їм відсутність консолідації та небажання співпрацювати з керівництвом Української Держави. Роботу Гетьмана Павла Скоропадського генерал-хорунжий розглядав позитивно, насамперед підкреслюючи його внесок у розбудову збройних сил та намагання знайти консенсус між великими власницькими колами та ліворадикальною опозицією. Відводячи основну увагу перебігу військових подій у 1919 р. та детально їх аналізуючи, М. Капустянський віддавав високу оцінку Дієвій армії УНР та виділяв постать головного отамана С. Петлюри. Важливим є порівняння наддніпрянських та галицьких державних інституцій і збройних сил. Водночас він гостро критикував політичне керівництво УНР за невизначеність у зовнішній політиці, неефективність пошуку союзників на міжнародній арені, постійні прагнення привнести ідеологічну складову в милітарну сферу. Визначаючи основним противником української державності більшовицьку силу, М. Капустянський стояв на позиціях необхідності створення широкого фронту за

участі білих формувань та Польщі. Він також підкреслював, що ключовим фактором поразки Національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. було вперте ігнорування Антантою українського чинника, її зацікавленість передусім на власних інтересах (що також негативно впливало і на підтримку Білого руху), а також неконструктивна позиція Добровольчої армії А. Денікіна та Польщі Ю. Пілсудського, які, керуючись російськими та польськими великодержавними інтересами, відповідно, розглядали Україну лише як об'єкт територіальної експансії та не використали можливість утворення єдиного антибільшовицького фронту.

2. Козацько-польські збройні протистояння М. Капустянський також розглядав крізь державницьку призму. Він наголошував на політиці національних і релігійних утисків польської влади стосовно українського населення та підкреслював, що ця політика суттєво розходилася із декларативністю Речі Посполитої як можливого "союзу трьох народів". Відповідно, козацтво генерал-хорунжий вважав силою, що сконсолідована соціально і, включаючи в себе представників усіх суспільних прошарків, виступала з виразних національних позицій. Він особливо виділяв постать Богдана Хмельницького, детально визначаючи чинники його військового мистецтва, загострюючи увагу на державницьких позиціях гетьмана та підкреслюючи, що козацько-московський союз 1654 р. був гостро необхідним на той момент, мав характер виключно військово-політичного договору та не передбачав ніяких "приєднань". У цьому сенсі твердження М. Капустянського суттєво відрізняються від укорінених історіографічних штампів щодо нібито "проросійськості" Хмельницького. Генерал-хорунжий проводив чітку вісь української державності між козацькими війнами на подіями 1917–1921 рр.

3. Основними аспектами воєнної доктрини М. Капустянського були визначення сучасного характеру війни за участі мобілізації широких мас населення, пропагандистського чинника, ролі авіації тощо. Відповідно, головна увага відводилася підготовці нових офіцерських кадрів, створенні низки вишкільних установ, тилового забезпечення. Генерал-хорунжий, ґрунтовно аналізуючи військово-політичне становище СРСР та Польщі, до складу яких входили українські території та визначаючи основні зміни на світовій арені, підкреслював наближення майбутніх військових дій, розглядав їх як можливість продовження боротьби за державність.

Узагальнюючи, слід зазначити, що генерал-хорунжий Микола Капустянський належав до правоконсервативного крила української військової еміграції. Він був ґрунтовним військовим теоретиком, авторитетним офіцером, а його студії з історії України є цікавими та актуальними й нині. Щодо перспектив подальших розвідок у зазначеному напрямі варто зосередитися на порівняльному аспекті української та світової військової думки міжвоєнного періоду.

Список використаних джерел

1. Капустянський М. Військове знання. Частина I / М. Капустянський. – Париж, 1931. – 30 с.
2. Капустянський М. Модерна війна й наші завдання / М. Капустянський. – Париж, б. р. – 123 с.
3. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Книга перша (ч. I й II) / М. Капустянський. – Мюнхен, 1946. – 132 с.
4. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ – Одесу в 1919 році. – Книга друга (ч. III) / М. Капустянський. – Мюнхен, 1946. – 227 с.
5. Капустянський М. Українська Збройна Сила й Українська національна революція / М. Капустянський. – Саскатун; Саскачеван, Вид-во "Новий Шлях", 1936. – 50 с.
6. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський: (1881–1969) / М. Ковальчук. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 128 с.
7. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 – 1921). Кн. II: Наукове видання / Я. Тинченко. – К.: Темпора, 2011. – 424 с.
8. Шандрівський І. Військово-політична та наукова діяльність Миколи Капустянського: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / І. Шандрівський; Національний ун-т "Львівська політехніка". – Л., 2003. – 209 с.

References

1. Kapustianskii, M. (1931). *Military knowledge. Part I*. Paris. [In Ukrainian].
2. Kapustianskii, M. *Modern war and our tasks*. Paris. [In Ukrainian].
3. Kapustianskii, M. (1946). *Hike of the Ukrainian Army to Kiev-Odessa in 1919. Book One (Parts I and II)*. Munich. [In Ukrainian].
4. Kapustianskii, M. (1946). *Hike of the Ukrainian Army to Kiev-Odessa in 1919. Book Two (Part III)*. Munich. [In Ukrainian].
5. Kapustianskii, M. (1936). *The Ukrainian Armed Forces and the Ukrainian National Revolution*. Saskatoon, Saskatchewan: New Way. [In Ukrainian].
6. Kovalchuk, M. (2006). *General Mykola Kapustiansky: (1881-1969)*. Kyiv: Elena Teliga Publishing House. [In Ukrainian].
7. Tynchenko, Ya. (2011). *Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917 – 1921). Book II: Scientific Edition*. Kyiv: Tempo. [In Ukrainian].
8. Shandrivskii, I. (2003). *Mykola Kapustiansky's military-political and scientific activities*. Unpublished thesis (PhD in History), National University of Lviv Polytechnic. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 10.04.20

A. Sydorenko, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MILITARY-THEORETICAL ACTIVITY OF GENERAL M. KAPUSTIANSKYI (1920–1930's)

The article deals with the scientific works by Mykola Kapustiansky, one of the most famous and authoritative representatives of the highest officers of the Ukrainian Revolution. He actively participated in the development of statehood and the Armed Forces during the National Liberation Competitions of 1917–1921, collaborated with Hetman Pavlo Skoropadsky and Chief Otaman Symon Petliura, and participated in the military activities of the UNR Army. During the emigration in the 1920s and 1930s, Mykola Kapustiansky actively cooperated with the OUN and also engaged in military scientific activities. He wrote books, lectured, prepared military training courses, and published journals. His theoretical works are a very valuable source. They relate to the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1921, the Cossack-Polish Wars and the National Liberation War of Hetman Bohdan Khmelnytsky, the analysis of the military and political situation in the 1920s and 1930s, and the prospects for the development of the Ukrainian military doctrine. Kapustiansky's works have a deep historical analysis, extensive factual material, assessments of socio-political figures and officers. This article has the following tasks: to find out the basic conceptual foundations of the events of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in the works of Kapustiansky, to tell about the research of general-horunzhim of the Cossack-Polish armed wars, in particular the Khmelnytsky period, to identify the basic aspects of the military doctrine of M. Kapustiansky. For the article the author used as sources of the book Kapustiansky Military Knowledge, Modern War and Our Tasks, Hike of the Ukrainian Armies to Kyiv-Odessa in 1919 and Ukrainian Armed Forces and the Ukrainian National Revolution. Also for historiography the author used the works of Ukrainian historians Mykhailo Kovalchuk, Igor Shandrivsky, Yaroslav Tynchenko. The methods of the study are comparative, descriptive, problem-chronological, and complex-analytical ones.

Keywords: Mykola Kapustiansky, military theoretical activity, Ukrainian revolution, Cossacks, military doctrine.